

Inhoudsopgave

Voorwoord (Nelleke Polderman)

Inleiding

1. Adoptie en de belevingswereld van de ouders

- 1.1. Inleiding: Innerlijke beeldvorming.
- 0.1 Verwarrende gedachten/gevoelens
- 1.3. Tot slot

2. Adoptie en de belevingswereld van het kind

- 2.1 Inleiding: aansluiten bij de ontwikkelingsfasen van het kind
- 2.2 Baby's en peuters: 0-3 jaar
  - 2.2.1 Begripsniveau
  - 2.2.2 Emotionele ontwikkeling
- 2.3 Kleuters: 3-7 jaar
  - 2.3.1 Begripsniveau
  - 2.3.2 Emotionele ontwikkeling
  - 2.3.3 Misinterpretaties en fantasieën
  - 2.3.4 Meest voorkomende kleutervragen
- 2.4 Kinderen in de midden- en bovenbouw: 7-12 jaar
  - 2.4.1 Begripsniveau
  - 2.4.2 Emotionele ontwikkeling
  - 2.4.3 Misinterpretaties en fantasieën
  - 2.4.4 Meest voorkomende vragen

3. Het adoptieverhaal vertellen

- 3.1 Inleiding: het belang van openheid
- 3.2 Het belang van informatie verzamelen
- 3.3 Wat vertel ik op welke leeftijd?
  - 3.3.1. Baby's en peuters (0-3 jaar)
  - 3.3.2. Kleuters (3-7 jaar)
  - 3.3.3. Kinderen in de midden- en bovenbouw (7-12 jaar)
- 3.4 De hele waarheid
- 3.5 Algemene adviezen
- 3.6 Contact met de leraren op school
- 3.7 Het belang van privacy
- 3.8 Tot slot

4. Pijnlijke gegevens vertellen

- 4.1. Opnieuw: het belang van openheid
- 4.2. Te vondeling gelegd zijn
- 4.3. Verwaarlozing/prostitutie als gevolg van verslaving
- 4.4. Depressie
- 4.5. Mishandeling
- 4.6. Sexueel misbruik
- 4.7. Verkrachting en incest
  - 4.7.1 Verkrachting
  - 4.7.2 Incest
- 4.8. Tot slot

5. Sensitief en responsief reageren

- 5.1 Inleiding: een levenslang thema
- 5.2 Benoemen van gedrag en emoties
  - 5.2.1 Benoemen bij baby's en peuters
  - 5.2.2 Benoemen bij kleuters en oudere kinderen
- 5.3 Actief ontvangen van wat uw kind zegt
  - 5.3.1 Ontvangen zonder woorden
  - 5.3.2 Ontvangen met woorden ofwel een ontvangstbevestiging geven herhalen en samenvatten
- 5.4 Doorvragen
  - 5.4.1 Soorten vragen
    - 1. Neutrale, stellende zinnen
    - 2. Directe vragen
      - 2A open vragen
      - 2B gesloten vragen
  - 5.4.2 Doorvragen door non-verbaal gedrag en emoties te benoemen
  - 5.4.3 Doorvragen door een ontvangstbevestiging te geven
  - 5.4.4 Doorvragen door in te gaan op subjectieve woorden
  - 5.4.5 Doorvragen door keuzes te geven
- 5.5 Algemene gespreksadviezen

6. Middelen om over adoptie te praten

- 6.1 Inleiding: aanknopingspunten vinden
- 6.2 Concrete middelen
  - 6.2.1 Foto's en videobeelden laten zien
  - 6.2.2 Land- en wereldkaarten ophangen
  - 6.2.3 Praten over het land van herkomst
  - 6.2.4 Adoptieverhalen voorlezen
  - 6.2.5 Lezen over adoptie-verwante thema's
  - 6.2.6 Een adoptie-inhoud geven aan feestdagen
  - 6.2.7 Contact houden met andere adoptiefamilies
  - 6.2.8 Een bezoek brengen aan landendagen en reünies
  - 6.2.9 Contact houden met/hulp geven aan achterblijvers

- 6.3 Documentaire middelen
  - 6.3.1 Een herinneringsdoos maken
  - 6.3.2 Een babyboek maken
  - 6.3.3 Een gezinsboek maken
  - 6.3.4 Een adoptievoorleesboek maken
    - 6.3.4.1. Voorleesboek, geschreven vanuit de belevingswereld de ouders
    - 6.3.4.2. Voorleesboek, geschreven vanuit de belevingswereld het kind
  - 6.3.5 Een adoptielevensboek maken
- 6.4 Fantasierijke middelen
  - 6.4.1 Brieven schrijven
  - 6.4.2 Tekeningen maken
  - 6.4.3 Gebruik maken van spel
  - 6.4.4 Communiceren via muziek, dans of beweging

7. Reageren op vragen

- 7.1 Inleiding: het belang van een goede voorbereiding
- 7.2 Algemene gespreksadviezen
- 7.3 Veel gestelde vragen
  - 7.3.1 Vanaf ± 2,5 à 3 jaar
  - 7.3.2 Vanaf ± 4 à 5 jaar
  - 7.3.3 Vanaf ± 7 à 8 jaar
  - 7.3.4 Vanaf ± 9 à 10 jaar
  - 7.3.5 Kanttekeningen bij lotsbestemmingstheorieën
- 7.4 Omgaan met reacties op school
- 7.5 Omgaan met reacties van buitenstaanders
- 7.6 Uw kind weerbaar maken
- 7.7 Tot slot

8. Wat is adoptierouw?

- 8.1 Inleiding
- 8.2 Waarover rouwen adoptiekinderen?
- 8.3 Hoe uiten adoptiekinderen hun verdriet?
- 8.4 Factoren die de rouw kunnen beïnvloeden
  - 8.4.1 Mate van gehechtheid
  - 8.4.2 Onverwerkt verdriet van de adoptieouders
  - 8.4.3 De aanwezigheid van siblings
  - 8.4.4 Stabiliteit van de omgeving
  - 8.4.5 Mate van steun van de omgeving
  - 8.4.6 Aard en omvang van het verlies
- 8.5 Fasen van rouw
  - 8.5.1 Ontkenning
  - 8.5.2 Redeneren, onderhandelen
  - 8.5.3 Boosheid
  - 8.5.4 Verdriet, wanhoop

- 8.5.5 Onthechten, begrip
- 8.6 Tot slot

9. Omgaan met adoptierouw

- 9.1 Inleiding
- 9.2 Het belang van een veilige, steunbiedende omgeving
- 9.3 Praten over de biologische ouders
- 9.4 Rouw na aankomst: adviezen
  - 9.4.1 Communiceren
  - 9.4.2 Hechten
  - 9.4.3 Omgaan met verdriet en boosheid
- 9.5 Rouw vanaf ± het zevende, achtste jaar
  - 9.5.1 Alert zijn op emoties
  - 9.5.2 Communiceren
  - 9.5.3 Omgaan met ontwijkend en afwerend gedrag
  - 9.5.4 Omgaan met boosheid
  - 9.5.5 Omgaan met verdriet en angst
- 9.6 Tot slot

Nawoord

Notenlijst

Schema VIB-principes Basic Trust

Geraadpleegde literatuur

Literatuurlijst Adoptie en Opvoeding

Kinderboeken leeslijst

Nuttige adressen

Index

Voorwoord

Adoptie-ouders vinden het tegenwoordig vaak heel gewoon om met hun kind te spreken over zijn afkomst. Geboorte-ouders, geboorteland en voorgeschiedenis horen vanzelfsprekend bij een adoptiekind, vindt menig adoptie-ouder.

Toch klinkt het eenvoudiger dan het in de praktijk is. Veel ouders zullen het geboorteland met het grootste gemak ter sprake brengen. Daar zijn ze meestal immers zelf geweest om hun kind op te halen. Praten over het kindertehuis is evenmin ingewikkeld, want deze hebben zij in veel gevallen ook bezocht.

Maar om over de geboorte-ouders en over de achtergronden rondom de adoptie te praten, dat vraagt van menig adoptie-ouder moed. Zeker als hun eigen positie nog wat wankel is, kan het moeilijk zijn om over de geboorte-ouders te praten. We praten altijd over basisvertrouwen (ofwel een veilige hechting) van het kind. Wat we wel eens vergeten is dat ook bij ouders het zelfvertrouwen soms wordt ondermijnd, bijvoorbeeld door boze of afwijzende reacties van hun kind. Een gesprek over de geboorteouders zou hun positie dan wellicht kunnen bedreigen. Ook vragen veel ouders zich af: hoe praat je over geboorteouders als je zo weinig van ze weet? En waarom zou je over deze ouders of over de moeilijke voorgeschiedenis praten als je kind er zelf nooit over begint? Maak je je kind niet nodeloos ongelukkig door het hierover te hebben?

Toch maken de geboorte-ouders en de moeilijke thema's uit de voorgeschiedenis onderdeel uit van het 'adoptieverhaal' van het kind. Sterker nog: de geboorte-ouders zijn in de geschiedenis van het kind de allerbelangrijkste personen. Een geadopteerd kind is in veel gevallen letterlijk en figuurlijk losgescheurd van zijn moeder op een moment dat hij nog één was met haar. Met andere woorden: het kind is losgerukt van het meest essentiële deel dat hem tot dusver in leven hield (hoe gebrekkig som ook).

De tijd dat er nooit over adoptie werd gesproken ligt nog niet zo ver achter ons. We namen pas onlangs de eerste stappen. Dat we daarin nog wat onthand zijn, is niet meer dan logisch. Dat is één van de redenen waarom ik erg enthousiast ben over dit boek dat Renée Wolfs schreef als handboek voor adoptieouders. Na lezing weten we hoe we met onze kinderen praten over deze soms nog heikele onderwerpen, en voelen we ons er een stuk vertrouwder mee. Een boek om in iedere nieuwe ontwikkelingsfase van ons kind opnieuw op te slaan.

Adoptie-ouders kunnen hun kinderen (veel meer dan zij soms denken) een belangrijke steun in de rug geven door open met ze te praten over de geboorte-ouders en het adoptieverleden. Zij hebben zoveel invloed op hun kind, dat zij degenen bij uitstek zijn die hun kind kunnen helpen zich weer 'compleet' te voelen en de cirkel rond te maken. De cirkel waar de adoptieouders zelf een onlosmakelijk onderdeel van zijn geworden.

Het is zeker niet de gemakkelijkste weg en zoals gezegd, het vraagt moed. Maar uiteindelijk zal een volledige erkenning van het verleden en (het verlies van) de geboortelouder juist een grote steun in de opvoeding blijken te zijn en het vertrouwen van het kind in de adoptielouder vergroten.

Illustratief voor hoe het voor een kind is als zijn geboortelouder er mag zijn, is de uitspraak van een geadopteerde jongen in een kinderprogramma over zijn geboorteland:

'Als ik er heen ga, wil ik mijn echte moeder opzoeken. Maar dan wil ik wel dat mijn moeder meegaat.'

Ik heb vanuit de hulpverleningspraktijk adoptielouder niet anders leren kennen dan zeer gemotiveerd om alles te doen wat ze kunnen om hun kind te helpen zich beter te voelen. Ze gaan liever gisteren dan vandaag nog aan de slag met de adviezen en instructies. Daarom is hier een waarschuwing op zijn plaats. Als u dit boek leest en u wilt er al onmiddellijk mee 'aan de slag', leest u dan eerst het boek helemaal uit. Het praten over de voorgeschiedenis kan mogelijk al direct (heftige) emotionele reacties oproepen bij uw kind. Hoe u die opvangt staat verderop in het boek beschreven. In onze hulpverlenerspraktijk moeten wij adoptielouder, voortvarend als velen zijn, vaak op het hart drukken om voor eigen bestwil niet meteen ergens vierentwintig uur per dag mee aan de gang te gaan.

Wat het 'adoptieverhaal' betreft, is het van belang te bezien of u ten eerste zelf de ruimte heeft om er nu al op de beschreven wijze over te praten met uw kind. Misschien is het verstandiger om eerst de tijd te nemen om zelf te rouwen over het feit dat ook u de genetische verwantschap moet missen. Of dat u eigen emoties die bij het lezen op kunnen komen, onderzoekt en een plek geeft. Vervolgens dient u goed te kijken wat uw kind aankan (zonder dat u blijken van weerzin van uw kind tegen het onderwerp opvat als gebrek aan interesse). U bent nooit te laat om over het 'adoptieverhaal' te praten met uw kind. Laat u inspireren door dit boek.

Drs. Nelleke Polderman,
orthopedagoge/Gz-psychologe Basic Trust

Inleiding

Voor hedendaagse adoptieouders is het bijna niet voor te stellen dat adoptiekinderen vroeger nooit of pas laat in hun leven te horen kregen dat zij geadopteerd waren. Toch is het slechts twintig, dertig jaar geleden dat 'openheid in adoptie' in de verste verte niet zo vanzelfsprekend was als nu. Generaties adoptiegezinnen kunnen er waarschijnlijk boeken over vol schrijven.

Gelukkig zijn die tijden voorbij. Mede dankzij de VIA-bijeenkomsten die aspirant-adoptieouders sinds de jaren negentig volgen, is er een grotere bewustwording ontstaan over het belang van openheid. Daarnaast is er de afgelopen decennia veel kennis opgedaan over de gevolgen van adoptie voor kinderen, afstandsouders en adoptieouders. Adoptie-organisaties zijn daardoor onder andere veel meer aandacht aan nazorg gaan besteden. Adoptiegezinnen van tegenwoordig hebben ondermeer de kans om na aankomst opvoedingsondersteuning aan te vragen door middel van Video Interactie Begeleiding. Daarnaast worden er steeds meer adoptie-ouder cursussen georganiseerd en zijn er nazorggroepen waarin ouders ervaringen kunnen uitwisselen met andere adoptie-ouders. Ook door de komst van internet krijgen adoptie-ouders van nu veel meer kans om opvoedingservaringen uit te wisselen.

Door al deze veranderende omstandigheden ontwikkelt zich momenteel een nieuwe generatie adoptieouders, een generatie die niet meer geïsoleerd vanuit zijn eigen inzichten zijn kind hoeft op voeden, maar die, als hij dat wil, belangrijke adoptie-opvoedingservaringen kan uitwisselen met andere ouders.

Toen wij ons eerste kindje met het vliegtuig gingen ophalen, heb ik mij aangemeld bij enkele emaildiscussiegroepen. Sindsdien heb ik ervaringen uitgewisseld met tientallen adoptiegezinnen en ben ik stapels emails wijzer. Nooit heb ik mij alleen gevoeld in de verantwoordelijke, ingewikkelde taak die ik heb, namelijk het opvoeden van mijn jonge adoptiekinderen. De vragen die we elkaar stellen gaan vaak over de achtergronden van onze kinderen en over openheid in adoptie:

Wanneer begin ik met het vertellen van het adoptieverhaal? Op welke leeftijd is mijn kind rijp voor welke informatie? Moet ik mijn kind vertellen dat de moeder drugsverslaafd was? Is het normaal dat mijn kind nooit over zijn adoptie wil praten? Hoe kan ik te weten komen wat er werkelijk in mijn kind omgaat? Wat moet ik doen als mijn kind boos wordt en zegt dat wij hun echte ouders niet zijn? Wat doe ik als mijn kind iets vraagt en ik weet het antwoord niet direct? Hoe ga ik om met pijnlijke opmerkingen van vriendjes of volwassenen? Wat doe ik als mijn kind zegt dat hij niet geadopteerd had willen worden? Hoe kan ik met mijn kind in gesprek blijven? Is het normaal dat mijn kind zoveel verdriet heeft over zijn adoptie? Hebben alle adoptiekinderen adoptie-verdriet? Op welk moment moet ik de hulp inroepen van een adoptiespecialist?

Wat mij tot nog toe in veel discussies is opgevallen, is dat adoptieouders zo vreselijk graag rustig en open willen zijn over het

verleden van hun kind, maar dat dat in de praktijk vaak zo moeilijk te verwezenlijken is. Je staat op een druk kruispunt met je auto en twee kinderen achterin en ineens vraagt je oudste: 'Mam, waarom kon mijn moeder eigenlijk niet voor mij zorgen?' Of je staat in een drukke winkel en je zoon zegt ineens: 'Jullie hebben mij gekocht, hè, papa?' Alle goede intenties ten spijt, staan ouders op zulke momenten vaak met hun mond vol tanden. Soms omdat het moment niet geschikt is, soms omdat ouders schrikken van de directheid of de 'diepte' van de vraag. In weer andere gevallen worden ouders onzeker omdat zij niet weten hoeveel zij aan hun kind op deze leeftijd kunnen vertellen, of omdat de vraag van hun kind te zeer verweven is met hun eigen verdriet over de ongewenste kinderloosheid.

Hoewel deze onzekerheid op dit soort momenten begrijpelijk is, is het toch belangrijk dat adoptiekinderen deze vragen stellen en dat de ouders er nuchter en open op reageren. Het gevaar is anders dat het kind het ongemak van zijn ouders voelt en dat hij instinctief de conclusie trekt dat hij beter niet over zijn achtergrond door kan vragen. De kans bestaat dat hij vervolgens een fantasiewereld creëert waarin het verleden door hem zelf wordt ingevuld. Deze geheime invulling kan bepalend worden voor de identiteitsontwikkeling van het kind in de tienerjaren, met alle gevolgen van dien.

Het is dan ook belangrijk dat adoptie-ouders, lang vóór hun kind naar de middelbare school gaat, nuchter leren praten over het adoptieverleden. Als het kind vanaf de peuter- en kleutertijd al leert dat hij onbevreesd en hardop mag praten en fantaseren over zijn biologische ouders, zijn cultuur en de reden waarom hij is afgestaan, zal hij meer basisvertrouwen ontwikkelen en zijn adoptie een betere plaats kunnen geven.

Ik ging op zoek naar bestaande informatie over 'openheid en communicatie in adoptie'. Van Femmie Juffer verscheen in 1997 *Adoptiekinderen, opvoeding en gehechtheid in het gezin*. In datzelfde jaar verscheen *Geadopteerd* van David Brodzinsky, een vertaling van *Being adopted*, 1992. In april 2003 kwam *Afgestaan, begrip voor het geadopteerde kind* van Nancy Verrier in vertaling op de markt. In deze (Nederlandstalige) boeken trof ik diverse adviezen aan over de opvoeding van adoptiekinderen. Daarnaast vond ik er ten dele informatie over de belevingswereld van ouders en adoptiekinderen. In 2002 en 2003 verscheen een aantal brochures van de Stichting Adoptievoorzieningen waarin gerichte opvoedings-, wen- en hechtingsadviezen worden gegeven aan adoptie-ouders. Alle boeken en brochures behandelen belangrijke adoptie-thema's, echter een boek waarin gesprekken tussen ouders en adoptiekinderen centraal staan, kon ik niet vinden.

Ik zette mijn literatuur-speurtocht via internet voort. In Amerika trof ik uiteindelijk een aantal recente en praktische boeken aan over het thema 'openheid en adoptie'. De meeste boeken waren geschreven door vooraanstaande en ervaren adoptietherapeuten. Ik las veel over het belang van openheid en over de ingewikkelde gevoelens van adoptiekinderen en adoptie-ouders. Verspreid over vele pagina's vond ik concrete antwoorden op de vraag hoe ik in bepaalde situaties zou kunnen reageren. Toch vond ik ook in het buitenland geen adoptieliteratuur waarin de kwaliteit van de communicatie centraal staat.

Omdat ik ervan overtuigd ben dat de communicatie tussen ouders en hun adoptiekind van groot belang is bij de opvoeding, besloot ik als aanvulling op de bestaande didactische en therapeutische adoptieliteratuur een boek te

schrijven over openheid en communicatie in adoptie. Het is een praktische handleiding geworden waarin ik geprobeerd heb antwoord te geven op de belangrijkste adoptiethema's waar ouders tijdens de opvoeding voor gesteld worden. Een boek over hoe u concreet om kunt gaan met de vragen van uw kinderen, en hoe u met hen over het adoptieverleden in gesprek kunt komen en kunt blijven.

Gaandeweg het schrijven van het boek ben ik mij steeds bewuster geworden van de ingewikkelde opvoedingstaak waar ouders van adoptiekinderen voor gesteld worden. U en ik zouden op bepaalde punten over meer didactische en communicatieve vaardigheden moeten beschikken dan ouders van biologisch eigen kinderen:

- We moeten ons meer dan andere ouders bewust zijn van onze eigen gedragspatronen. Hierdoor kunnen we onze eigen vooroordelen en angsten leren herkennen, verwerken en/of accepteren. Op die manier is de kans kleiner dat wij onze eigen onverwerkte emoties op onze adoptiekinderen overbrengen;
- We moeten ons gericht dan andere ouders verdiepen in de emotionele ontwikkeling en het begripsniveau van onze kinderen in diverse levensfasen. Hierdoor kunnen we ons gedurende de opvoeding beter inleven in hun belevingswereld. Daardoor kunnen wij hen in diverse ontwikkelingsstadia beter bereiken, begrijpen en steunen. Daarnaast kunnen we dan specifieke adoptie-vragen en onzekere gevoelens over het afgestaan zijn beter interpreteren;
- We zouden ons idealiter een manier van communiceren eigen moeten maken die de hechting bevordert. Meestal leidt dit tot meer basisvertrouwen bij adoptiekinderen, wat automatisch weer leidt tot een grotere openheid van het kind in gesprekken.
- We moeten ons verdiepen in het rouwproces dat onze kinderen doorgaan als gevolg van hun adoptie. Op die manier kunnen wij onze kinderen in periodes dat zij angstig, verdrietig of boos zijn over hun adoptie, een belangrijke steun in de rug geven.

Ik hoop dat u in dit boek antwoorden zult vinden op veel van uw vragen, waardoor u beter kunt leren omgaan met de adoptiegeschiedenis en het adoptieverdriet van uw kind(eren).

De kans bestaat, dat u mijn boek zult interpreteren als 'een waarheidsverkundigende theorie'. Het is echter nergens mijn bedoeling geweest om 'waarheden over adoptie' te verkondigen. Het ene kind is nu eenmaal het andere niet. En de ene ouder is ook de andere niet. Het is zeker niet zo 'dat kinderen allemaal per definitie op die en die leeftijd dit of dat probleem krijgen', of 'dat op die en die leeftijd dit of dat over het verleden zeker verteld moet zijn'. Mijn boek is erop gericht om praktische, communicatieve handreikingen te doen. De ene ouder zal zich door bepaalde adviezen aangesproken voelen, de andere niet. Het is mijn bedoeling geweest om u inzicht te geven in de adoptiethema's die u bij uw

kind periodiek tegen kunt komen en om u handvatten te geven waarmee u uw kind beter zou kunnen begeleiden.

Graag wil ik hier ook benadrukken dat ik met dit boek adoptiekinderen niet heb willen stigmatiseren. Het boek gaat weliswaar over de problematische thema's die u kunt tegenkomen tijdens de opvoeding van uw adoptiekind, maar het is natuurlijk niet zo dat u dagelijks met deze thema's bezig hoeft te zijn. Adoptiekinderen zijn anders, maar horen tegelijk ook 'gewoon' bij het gezin. Dat dit boek ingaat op de verschillen wil zeker niet zeggen dat ik in dit boek de boodschap wil overbrengen dat adoptiekinderen alleen maar 'anders' zijn.' Het is belangrijk dat adoptiekinderen van hun ouders de boodschap krijgen dat zij bij de ouders horen, maar tegelijk moeten zij wel de ruimte krijgen om ook het anders-zijn te ervaren en te verwerken. Femmie Juffer zegt hierover in *Adoptiekinderen, opvoeding en gehechtheid in het gezin*, pagina 117:

Adoptiekinderen zijn het beste af met ouders die het verschil niet afwijzen, ook niet overdrijven, maar *accepteren*. Deze ouders geven hun kind de boodschap: "Met jouw andere afkomst hoor je bij ons, voorgoed en volledig." Deze kinderen kunnen zich wortelen in het adoptiegezin, ze mogen zich thuis voelen omdat de ouder niet te pas en te onpas hun anderszijn benadrukt. Integendeel, deze ouders benadrukken de onderlinge saamhorigheid en het erbijhoren. Tegelijkertijd krijgt het kind de ruimte om te denken en te spreken over zijn andere afkomst, cultuur en uiterlijk.

Ik hoop dan ook dat u mijn boek niet zult lezen als een op problemen gericht boek. Ik heb het geschreven uit liefde voor alle adoptiekinderen en voor alle ouders die deze prachtige kinderen grootbrengen. Het is vooral bedoeld om u en uw kind een steun in de rug te geven op momenten dat u twijfelt of onzeker bent. De hoofdstukken heb ik zo opgebouwd dat zij afzonderlijk ook goed te lezen zijn. Op die manier kunt u erop terugvallen als uw kind met een specifiek thema bezig is.

Dat ik mij in dit boek beperkt heb tot kinderen in de leeftijd van 0 tot 12 jaar, komt niet omdat de taak van de ouders na het twaalfde jaar ophoudt, maar omdat het adoptieverhaal rond deze leeftijd grotendeels verteld zou moeten zijn. Het leren omgaan met pubers en de specifieke adoptieproblematiek die daaruit voortvloeit, is mijns inziens van een andere, in zekere zin gecompliceerdere orde. Hiervoor zou een tweede deel geschreven moeten worden.

Om formuleertechnische redenen en om de beide sexen geen onrecht aan te doen, heb ik ervoor gekozen om afwisselend per hoofdstuk te verwijzen naar het adoptiekind met hij dan wel zij.

Graag wil ik Ansje Bootsma, Fred en Ruke Gundlach, Femmie Juffer, Eva van der Molen, Nelleke Polderman en Liliane Waanders bedanken voor het toegewijde commentaar dat zij mij gaven op eerdere versies. Daarnaast wil ik Ans Meens van kinderboekhandel Kakelbont in Utrecht bedanken voor de uitvoerige, recente kinderboekenlijst die ze zo zorgvuldig voor mij samenstelde. Ook gaat mijn dank uit naar alle adoptieouders die mij via email gespreks- en spelvoorbeelden hebben aangeleverd. Hun voorbeelden hebben dit boek voorzien van de essentie, namelijk de vertaling van de theorie naar de praktijk. Tot slot gaat mijn liefde en grote dank uit naar

mijn echtgenoot Marco Borggreve die ervoor zorgde dat er ondanks alle dagelijkse hectiek altijd uren waren om te schrijven. Zonder hem was dit boek er niet zo snel gekomen.

Utrecht, december 2003